

KONCEPT PROSTORNE ORGANIZACIJE STAMBENOG PROSTORA SA DVA CENTRA

Alfirević Đorđe, Simonović Alfirević Sanja. „Spatial Organization Concepts for Living Spaces with Two Centres”. *Spatium* (Belgrade), No. 42 (2019), pp. 1-7.

APSTRAKT

Centar stambenog prostora u funkcionalnom smislu čini prostor za okupljanje posetioca i njegovih korisnika. U većini slučajeva postoji bar jedan prostor prema kome oni svakodnevno ili povremeno gravitiraju i lociran je u dnevnoj zoni. U situacijama kada je u strukturi stambenog prostora prisutno dva ili više centara, njihova pozicija, veličina i povezanost određuju karakter funkcionalne organizacije i proističu iz socijalnih potreba korisnika. U radu su analizirani karakteristični primeri organizacije stambenih prostora, kod kojih se javlja više centara okupljanja, pri čemu su istaknute tri osnovne koncepcije: a) stambeni prostor sa centrima grupisanim u socijalnoj zoni, b) stambeni prostor sa fleksibilnim centrom na granici između zona i v) stambeni prostor sa sekundarnim centrom u privatnoj zoni. Sa druge strane, skrenuta je pažnja na postojanje različitih granica teritorijalnosti (granice vlasništva, gostoprimstva i privatnosti), koje određuju domene socijalne, privatne i intimne zone u stambenom prostoru. U zavisnosti od toga da li se centri okupljanja javljaju sa jedne, sa druge strane ili uz granicu teritorijalnosti, menja se i stepen intimnosti stambenog prostora.

Gljučne reči: arhitektura, stanovanje, stambeni prostor, teritorijalnost, centar.

UVOD

Kada se govori o prostornoj organizaciji stana ili kuće, pod terminom „centar” se obično podrazumeva središnja pozicija neke prostorije ili elementa, koji zauzimaju istaknuto mesto u strukturi celine. U funkcionalnom smislu i u kontekstu ovog istraživanja, termin „centar” podrazumeva prostor u kome se okupljaju korisnici, s ciljem zadovoljenja različitih socijalnih potreba (druženje, razgovor i sl.). U savremenom stambenom prostoru ulogu centra mogu imati dnevna soba (*living room*), porodična soba (*family room*), „soba sa medijima” (*media room*), salon, trpezarija i dr. Isticanje centra okupljanja u stambenom prostoru može, ali i ne mora biti osnovni konstitutivni motiv njegove prostorne i funkcionalne koncepcije, što prvenstveno zavisi od stava arhitekta i potreba korisnika (Alfirević, Simonović Alfirević, 2018a).

U zavisnosti od strukture i geometrije prostora, potreba korisnika i dr., pored jednog centra za okupljanje, može se javiti bar još jedan, sekundarni, čija je osnovna uloga da se jednovremene aktivnosti različitih korisnika u istom prostoru razdvoje. Potreba za formiranjem sekundarnog centra u stambenom prostoru je uobičajena kod višechlanih domaćinstava, kod kojih se potrebe korisnika najčešće generacijski razlikuju (roditelji-deca, stari-mladi). Prisustvo samo jednog centra može dovesti do konflikata, kao npr. u situacijama kada se socijalni kontakti mlađih članova porodice i prijem gostiju odraslih vremenski poklapaju (Montgomery, 1972:41).

Osvrtom na dosadašnja istraživanja u oblasti stanovanja, može se konstatovati da je izvestan broj posvećen istoriografskoj analizi značaja i uloge prostorije za prijem (salona) kao sekundarnog centra u prostornoj organizaciji, u različitim vremenskim i prostornim kontekstima (Kale, 2005; Seda Dazkir, 2013; Nasir, Ögüt, Gürel, 2015; Alfirević, Simonović Alfirević, 2017; i dr.). Drugu grupu čine radovi posvećeni dimenzionalnim, funkcionalnim ili perceptivnim analizama prostora za okupljanje u stanovanju (Gür, 2013; Cromley, 2004; Čanak, 1976; i dr.). Za ovu temu su od posebnog značaja istraživanja jugoslovenskog arhitekta Mata Bajlona (Mate Bajlon), koji je u svojim studijama isticao značaj i ulogu formiranja sekundarnog centra u obliku tzv. „proširene komunikacije” (*Extended Circulation Area*) (Bajlon, 1972, 1975, 1979).

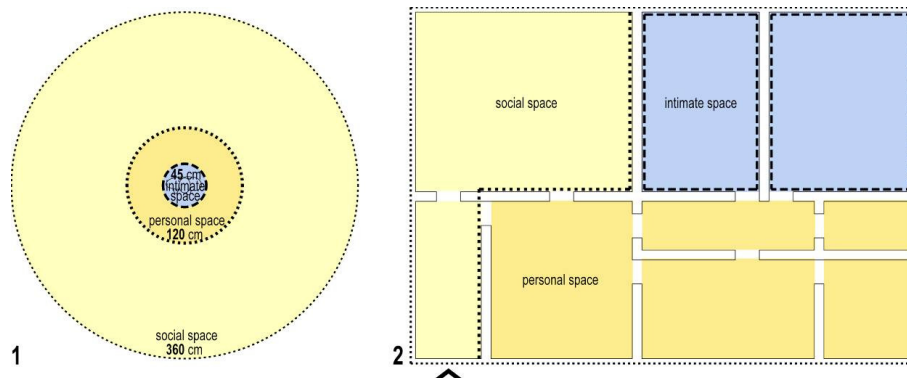
Cilj rada je da se istraže i sistematizuju karakteristične koncepcije stambenih prostora kod kojih su prisutna bar dva centra za okupljanje i da se preispita stanovište po kome postoje tri osnovne koncepcije rasporeda centara, čija pozicija u odnosu na granicu teritorijalnosti između socijalne i privatne zone, određuje stepen intimnosti u korišćenju stambenog prostora.

GRANICE TERITORIJALNOSTI U STAMBENOM PROSTORU

Koncept organizacije stambenog prostora sa dva centra u nauci nije u dovoljnom obimu istraživani, s obzirom na to koliko je u praksi zastupljen. Opšte posmatrano svaki stambeni prostor se može podeliti na bar dve zone - dnevnu i noćnu, što se javlja kao posledica grupisanja stambenih funkcija u odnosu na biološki ritam korisnika (Marušić, 1999:7), ili na tri funkcionalne celine, kada se podela vrši na intimne, zajedničke prostore i domaćinstvo (Bajlon, 1979:40). Diferencijaciju prostorija je moguće sprovesti i prema stepenu

intimnosti prostora, kada se podela vrši na privatne (intimne i zajedničke) prostore i socijalnu zonu stana¹, tj. prostore za prijem gostiju (Knežević, 1989:41). Načini korišćenja prostora za prijem i okupljanje između ostalog čine deo identiteta svake porodice i deo su suptilnih veza koje stvaraju osećaj zajedništva i porodicu drže na okupu (Fiese, 2006:1).

Specifičnu karakteristiku konfiguracije svakog stambenog prostora čini „granica teritorijalnosti”.² Ona podrazumeva efemerno razgraničenje zone „privatnog” (porodičnog i intimnog) od zone „javnog” (socijalnog) dela stana, tj. domen do koga se nekom omogućava ili se očekuje da stupi u stambeni prostor, pre nego što korisnik stekne osećaj ugrožene privatnosti. Kada je granica jasno fizički definisana, ona se u većini slučajeva (kod manjih struktura) poklapa sa podelom na dnevnu i noćnu zonu, ili na privatnu i socijalnu zonu (kod većih), međutim, može biti i promenljiva i prilagodljiva različitim potrebama korisnika, kao kod primera sa fleksibilnim korišćenjem stambenog prostora.

Sl. 1 Doživljaj teritorijalnosti: 1) kod ličnosti i 2) u stambenom prostoru (Izvor: arhiva autora)

Postojanje granice teritorijalnosti u stambenom prostoru u vidu „socijalnog filtera”, proističe iz činjenice da u svakom prostoru može da se javi doživljaj teritorijalnosti, koji osoba oseća prema drugim osobama i to na različitim nivoima, u vidu intimnog prostora (*Intimate space*), ličnog prostora (*Personal space*) i društvenog prostora (*Social space*).³ (Sl. 1.1) Pomenute zone predstavljaju različite zone osećaja prijatnosti ili anksioznosti u odnosu na druge osobe koje se nalaze u istom prostoru. Njihove vrednosti su relativne jer zavise od kulturoloških karakteristika i karaktera ličnosti (Sorokowska, Sorokowski, Hilpert, 2017; Strube, Werner, 1982; Gifford, 1983). Važno je napomenuti da kao što postoji individualna teritorijalnost, može se govoriti i o grupnoj teritorijalnosti, što se u stambenom prostoru odnosi na nivo porodice kao glavnog korisnika prostora. Imajući u vidu stanovište teoretičara Duglasa Portusa (Douglas Porteous) po kome „kuća odražava kako individua vidi sebe, kakva želi da bude ili kako želi da bude viđena” (Porteous, 1976:384), može se konstatovati da konfiguracija stambenog prostora, granice teritorijalnosti, površina socijalne zone, broj i pozicije centara za okupljanje, odražavaju nivo društvenih potreba korisnika i njegov materijalni status (Ristić, 2009).

Za dalji tok rada je važno istaći da u stambenom prostoru postoje različiti nivoi teritorijalnosti, koji su sa jedne strane određeni granicama, dok su sa druge strane uslovljeni relacijama između korisnika i prostora. Prvi nivo je određen fizičkom granicom stambenog prostora prema okolnom javnom prostoru i označava „granicu vlasništva”. Drugi nivo je prisutan u situacijama kada postoji jasna podela na socijalne i privatne prostore i označava pretpostavljenu „granicu gostoprimstva” za posetioce. Treći nivo je određen fizičkim granicama između intimnih i porodičnih prostora i određuje „granicu privatnosti” između članova porodice ili domaćinstva. (Sl. 1.2)

CENTRI ZA OKUPLJANJE U STAMBENOM PROSTORU

Da bi se analizirao potencijalni uticaj centara za okupljanje na konfiguraciju i karakter stambenog prostora, neophodno je da se sagledaju njihove pozicije u celini i relacije koje iz toga proističu. Najčešći oblici centara koji su zastupljeni u stambenim prostorima su: dnevna soba, porodična soba, soba sa medijama, salon, trpezarija i dr.

¹ Termin „socijalna zona stana” u literaturi nije jasno definisan iako je u upotrebi. U kontekstu ovog rada termin će označavati zonu stambenog prostora koja je dostupna posetiocu (gostu), a da korisnik (domaćin) ne oseća nikakav vid umanjene ili ugrožene privatnosti.

² Pod terminom „teritorijalnost” se u osnovnom značenju podrazumeva obrazac ponašanja osobe ili grupe, koji je zasnovan na potrebi kontrole posedovanog fizičkog prostora (ponekad objekta ili ideje) (Edney, 1974:959).

³ *Intimno rastojanje* definiše razdaljinu do 45cm, rezervisanu za izuzetno bliske ljude, članove porodice, partnere, tj. osobe kojima verujemo. Prilazak ovoliko blizu osobi s kojom nismo bliski može da bude veoma uznemirujuć. *Lično rastojanje* definiše razdaljinu od 45–120cm, na kojoj najčešće razgovaramo s prijateljima, rukujemo se i u mogućnosti smo da pratimo njihov govor tela i kretanje očiju. *Društveno rastojanje* definiše razdaljinu od 120–360cm, koja je zastupljena tokom komunikacije između manje poznatih ili nepoznatih ljudi. Tom prilikom se obično govori glasnije i kontakt očima je neophodan (Hall, 1966:13; Efran, Cheyne, 1973:203).

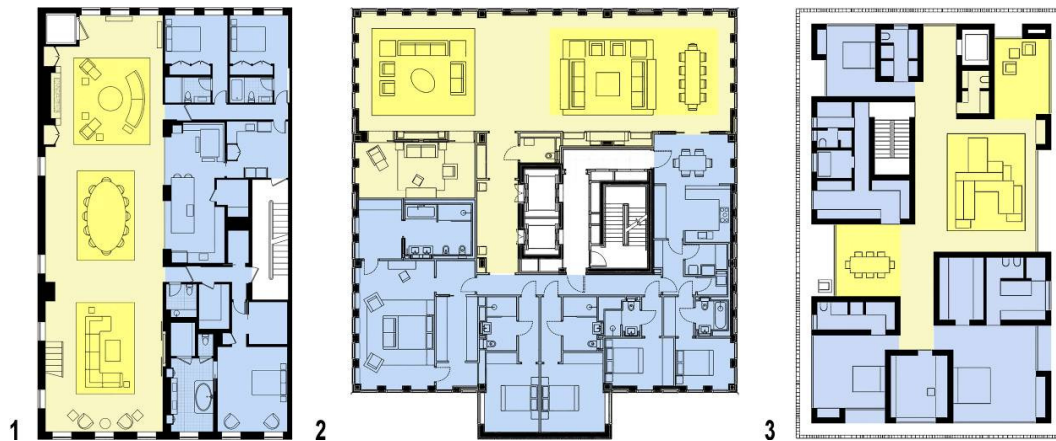
Kod stambenih prostora srednjeg i nižeg standarda, u većini slučajeva je uobičajeno da centar za okupljanje korisnika bude dnevna soba, dok se po potrebi angažuje i prostor trpezarije koja je u bliskoj vezi sa boravkom (Čanak, 1976:305). Sa porastom standarda, povećanjem strukture i kvadrature stambenog prostora, dnevna soba je najčešće reprezentativno uređena, rezervirana prvenstveno za prijem gostiju i specijalne prilike. Prema novijim istraživanjima, dnevna soba se vrlo često koristi i kao tiho pribežište od porodične veve, koja se odvija u porodičnoj sobi (Rechavi, 2009:133). Termin „dnevna soba” je usvojen tek krajem XIX i početkom XX veka, dok je raniji naziv za prostor za prijem gostiju bio salon.⁴ Njena primarna uloga je da pruži udobnost posetiocima i da prezentuje kako individua ili porodica „želi da bude viđena” (Goffman, 1956:14). Podrazumeva se da bude dovoljno svetla, prostrana i u bliskoj vezi sa glavnim ulazom kako bi se posetioci najkraćim putem uveli u prostor za prijem, bez sagledavanja ili prolaženja kroz porodične ili intimne prostore (Cromley, 2004:167). U mnogim kulturama, dnevna soba je najfrekventnija, zbog čega se često smatra „fasadom” stambenog prostora (Nasir, Öğüt, Gürel, 2015:16).

Za razliku od dnevne sobe, kod velikih stambenih prostora, porodična soba se javlja kao sekundarni centar i manje je formalna u odnosu na dnevnu sobu, kako po načinu organizacije, tako i po opremanju. Najčešće se nalazi na udaljenoj poziciji od glavnog ulaza, uz kuhinju (ponekad i trpezariju). Koristi se za svakodnevno okupljanje članova porodice, rekreaciju, opuštanje i igru dece, pri čemu je akcent na udobnosti i komforu (Cromley, 2004:168). Kod manjih stambenih prostora porodična soba poprima ulogu dnevne sobe, što dovodi do objedinjavanja životnih aktivnosti u istom polivalentnom prostoru i u izvesnim slučajevima može stvoriti funkcionalne probleme. Kako je porodična soba jedan od najintenzivnije korišćenih prostora, veoma je značajno njeno adekvatno dimenzionisanje kako bi mogla da primi sve članove porodice. Kod veoma velikih prostora (500-1000m²), aktivnosti iz porodične sobe su najčešće razdvojene na više manjih centara (sobu sa medijima, sobu za igru dece i dr.) kako bi se obezbedio adekvatan komfor svim korisnicima.

U zavisnosti od veličine stambenog prostora, trpezarija može da ima dvostruku ulogu - „porodičnog stola” i prostora za prijem i povremene svečanosti. Kod većih prostora, svečana trpezarija je najčešće pozicionirana uz dnevnu sobu, dok se uz porodičnu sobu javlja manja trpezarija za svakodnevno korišćenje. Iako je uloga trpezarije sekundarna u odnosu na druge centre okupljanja, kod pojedinih koncepcija, poput tzv. „salonskih” stanova koji su građeni u Srbiji između dva svetska rata, ona po veličini i poziciji može imati primarnu ulogu u prostornoj organizaciji (Alfirević, Simonović Alfirević, 2017).

KARAKTERISTIČNI PRIMERI STAMBENIH PROSTORA SA VIŠE CENTARA

Stambeni prostor sa centrima grupisanim u socijalnoj zoni

Sl. 2 Karakteristični primeri stambenih prostora sa centrima grupisanim u socijalnoj zoni: 1) 87 Mercer Street penthouse, New York (Tony Ingrao); 2) Holland Green, London (OMA & Allies & Morrison, 2016); 3) Ninetree Village, Hangzhou (David Chipperfield Architects, 2008). (Izvor: arhiva autora)

Povezivanje centara za okupljanje je karakteristično prvenstveno za polivalentne stambene prostore, kod kojih je primenjen koncept otvorenog plana. Kako interna otvorenost plana zavisi od: a) životnog stila i navika stanara, b) njihovog zdravstvenog i starosnog statusa, v) koncepta i rasporeda primarnih nosećih struktura, g) strukture porodice i organizacije života u stambenom prostoru itd. (Čanak, 2013:67), može se reći da je povezivanje centara u socijalnoj zoni direktno uslovljeno navedenim parametrima i to prvenstveno životnim stilom i navikama korisnika. Kao primarni motivi za primenu ovog koncepta javljaju se potreba za prostorom za česte socijalne kontakte sa prijateljima i članovima šire porodice i potreba za prezentacijom i isticanjem statusa. (sl. 2.1) Grupisanjem centara u istom prostoru, deo stambenih funkcija koje su vezane za porodične aktivnosti (poput porodične sobe i trpezarije) mogu

⁴ U zapadnoj kulturi, prvenstveno anglo-saksonskom području, za dnevnu sobu u upotrebi su i drugi termini poput: *parlor*, *drawing room*, *sitting room*, *lounge room*, *lounge*, *front room*, *reception room*, itd.

preći u domen socijalne zone, čime se menja „granica gostoprimstva” zarad doživljaja veće prostornosti i reprezentativnosti. U pojedinim ekstremnim slučajevima opseg socijalne zone može imati odlučujuću ulogu u generisanju prostorne koncepcije, kod kojih prostor za prijem može da dosegne gotovo polovinu stambenog prostora. (sl. 2.2) Ovakve tendencije ukazuju na prisustvo velike ekstravertnosti korisnika, kojima je potreba za druženjem ili prikazivanjem značajan aspekt svakodnevnih aktivnosti.

Kod stambenih prostora sa manjom površinom povezivanje centara ima veoma značajnu ulogu, jer u odsustvu prostornih mogućnosti blizina trpezarije dnevnoj sobi i njeno pozicioniranje u zoni tzv. „proširene komunikacije”, doprinosi doživljaju veće prostornosti i formiranju dva centra: a) primarnog - dnevnog boravka i b) sekundarnog - prostora za okupljanje porodice oko trpezarijskog stola koji je izvan prostora kuhinje. Po Bajlonu, proširena komunikacija je nastala iz potrebe da se „nađe oblik okupljanja obitelji za zajedničkim stolom, tamo gde prenatrpanost stana to nije dozvoljavala, pa se sve više uvodi kao dodatak uz dnevnu sobu” (Bajlon, 1972). Primena proširene komunikacije je u oskudnim društveno-ekonomskim uslovima, pružala različite mogućnosti, kao na primer: a) formiranje ulaznog prostora za prijem gostiju, b) formiranje svakodnevnog prostora za učenje i igru dece, v) odvajanje aktivnosti dece i njihovog društva, od aktivnosti roditelja i njihovih prijatelja, g) doživljaj veće prostornosti stana, itd. (Alfirević, Simonović Alfirević, 2018b:10). (sl. 2.3)

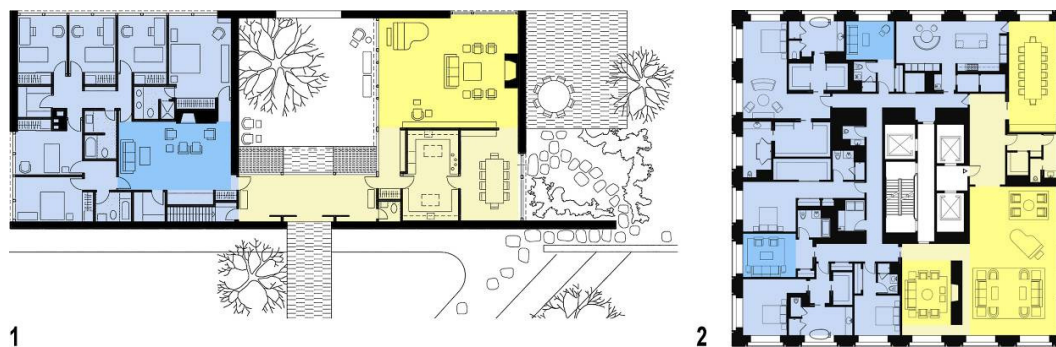
Stambeni prostor sa fleksibilnim centrom na granici između zona

Sl. 3 Karakteristični primeri stambenih prostora sa fleksibilnim centrom na granici između zona: 1) Citylife Residential Complex, Milano (Zaha Hadid Architects, 2016); 2) Karlatornet, Gothenburg (Skidmore, Owings & Merrill, 2019); 3) 900 North Avenue, Chicago (Kohn Pedersen Fox Associates, 1989). (Izvor: arhiva autora)

Pozicioniranje centra na granici između socijalne i privatne zone stambenog prostora pruža mogućnost fleksibilnog korišćenja, koje se postiže razdvajanjem ili povezivanjem centara. Uklanjanjem fleksibilne pregrade, socijalna zona se širi i obuhvata prostor za okupljanje u privatnoj zoni, čime se privremeno remete funkcionalne relacije i uklanja mogućnost da se tokom posete deo porodice okupi u intimnijem prostoru. (sl. 3.1) Sa druge strane, pregrađivanjem prostora i razdvajanjem centara ostvaruju se neophodni uslovi za različite intenzitete i režime korišćenja. Ovakav pristup pozicioniranja centara omogućava zadovoljenje najrazličitijih socijalnih potreba kod korisnika, posebno ukoliko se kombinuje sa konceptom organizacije stambenog prostora sa dva ulaza, čime se može postići autonomnost socijalne i privatne zone na duže vreme. U zavisnosti od toga da li su porodične prostorije grupisane u celinu ili su razdvojene na blokove (roditelji i deca), kao i da li se u socijalnu zonu ulazi na uglu ili je ulaz po sredini strane, broj centara u stambenom prostoru može biti različit. (sl. 3.2) Najveći prostorni komfor korisnicima pruža izdvajanje dnevne sobe i trpezarije u socijalnu zonu, dok kuhinja i porodična soba čine autonomnu celinu sa intimnom zonom. (sl. 3.3) Uvođenje kuhinje u socijalnu zonu je odlika ekstravertnog koncepta funkcionalne organizacije, kod koga se deo prostora iz privatne zone izlaže pogledu posetioca.

Stambeni prostor sa sekundarnim centrom u privatnoj zoni

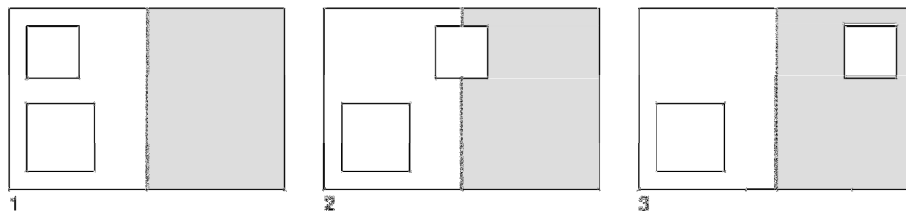

Sl. 4 Karakteristični primeri stambenih prostora sa sekundarnim centrom u privatnoj zoni: 1) Hooper House I, Baltimore (Marcel Breuer, 1960); 2) 432 Park Avenue, New York (Rafael Viñoly, 2015). (Izvor: arhiva autora)

Jasno funkcionalno odvajanje centara u različite zone je karakteristično prvenstveno za stambene prostore sa velikom površinom i većim brojem prostorija, ali je prisutno i kod specifičnih (introvertnih) potreba korisnika koji očekuju da se socijalna i privatna zona striktno odvoje. (sl. 4.1) Ovakav koncept organizacije prostora najviše odgovara višočlanim, dvogeneracijskim ili trogeneracijskim domaćinstvima, jer je kod njih izraženija potreba za odvajanjem zbog različitih životnih ritmova. Prednosti ove koncepcije postaju izrazitije kada se u stambeni prostor pristupa preko dva ili više ulaza, čime svaka od zona može da postigne autonomnost, a da ujedno bude deo veće celine. (sl. 4.2) Kada se sekundarni centri nalaze duboko u privatnoj zoni, omeđeni intimnim prostorijama, predviđeni su prvenstveno za intimne razgovore korisnika. Osnovni problem koji može biti prisutan kod ove koncepcije je potencijalna segregacija korisnika. U uslovima u kojima svaki član može imati lični prostor, pri čemu su i centri okupljanja fizički razdvojeni, veća je mogućnost da oslabe intimne relacije između korisnika, što može dovesti do pojave otuđenja.

ZAKLJUČAK

Iz prikazanih primera se može primetiti da se granica teritorijalnosti ne poklapa uvek sa granicom dnevne i noćne zone u stambenom prostoru, da nije uvek jasno definisana i da u velikoj meri zavisi od kulturoloških obrazaca življenja, navika i potreba korisnika. U radu su analizirane tri osnovne koncepcije rasporeda centara u konfiguraciji stambenog prostora i njihov uticaj na stepen intimnosti koji prističe iz toga. (Sl. 5) Rezultati analize ukazuju da najširi raspon potreba može da zadovolji fleksibilna koncepcija sa sekundarnim centrom na granici između zona, jer objedinjuje pogodnosti druge dve koncepcije koje su „ekstremnije”. (Tab. 1)

Sl. 5 Karakteristične pozicije centara okupljanja u stambenom prostoru u odnosu na granicu socijalne i privatne zone

Tabela 1. Tabela prikaz analiziranih koncepcija

	centri grupisani u socijalnoj zoni	fleksibilni centar na granici između zona	sekundarni centar u privatnoj zoni
Funkcionalna koncepcija	„ekstravertna”	kombinovana	„introvertna”
Motivi korisnika	potreba za prostorom za česte socijalne kontakte potreba za prezentacijom i isticanjem statusa	potreba za prostorom za povremene socijalne kontakte potreba za prostorom za neformalna porodična okupljanja	potreba za prostorom za česte ili povremene socijalne kontakte potreba za prostorom za neformalna porodična okupljanja
Karakter prostora	polivalentan (otvoreni plan)	fleksibilan	segmentisan
Profil korisnika	jednogeneracijska domaćinstva, dvogeneracijska domaćinstva	dvogeneracijska domaćinstva, trogeneracijska domaćinstva	dvogeneracijska domaćinstva, trogeneracijska domaćinstva
Prednosti	postojanje stalne i jasno definisane zone za prijeme i socijalizaciju	mogućnost formiranja veće zone za prijeme i socijalizaciju	postojanje stalne i jasno definisane zone za prijeme i socijalizaciju
	--	mogućnost segregacije jednovremenih aktivnosti u socijalnoj i porodičnoj zoni	segregacija jednovremenih aktivnosti u socijalnoj i privatnoj zoni
Nedostaci	aktivnosti u socijalnoj zoni ometaju jednovremene aktivnosti u privatnoj zoni	aktivnosti u socijalnoj zoni mogu da ometaju jednovremene aktivnosti u privatnoj zoni	segregacija korisnika i pojava potencijalnog otuđenja

Pored navedenih koncepcija prisutne su i druge, poput onih kod kojih se ne podrazumeva prijem gostiju u stambeni prostor, čime se gubi potreba za socijalnom zonom, ili se posete primaju u porodičnoj zoni iz nemogućnosti da se formira socijalna zona. Kod većih stambenih prostora kod kojih su jasno definisane socijalna i privatna zona (porodična i intimna), može se govoriti o postojanju tri različite granice teritorijalnosti („granice vlasništva”, „granice gostoprimstva” i „granice intimnosti”). Kod manjih stanova kod kojih nije jasno definisana socijalna zona, granica gostoprimstva se približava, a ponekad i poklapa sa granicom intimnosti. Ekstremna situacija je prisutna kada se u stambeni prostor ne primaju posetioци, tada se granica gostoprimstva poklapa sa granicom vlasništva. Potreba korisnika za odvojenim centrima, kao i njihovo projektovanje, često mogu dovesti do prekomernog dimenzionisanja prostora za okupljanje, kao i do poddimenzionisanja ostalih privatnih prostora u stanu, što može imati za posledicu disproporciju između socijalne i privatne zone. Iz izloženog se može zaključiti da je nivo ekstravertne stambenog prostora u direktnoj vezi sa karakterom i potrebama korisnika koji ga koriste, tj. kako žele da se prikažu posetiocima, ali i sa kulturološkim kontekstom.

LITERATURA

- Alfirević, Đ., Simonović Alfirević S. (2017). 'Salonski' stan između dva svetska rata u Srbiji: Preispitivanje opravdanosti korišćenja termina", *Arhitektura i urbanizam* **44**, str. 7–13.
- Alfirević, Đ., Simonović Alfirević S. (2018a). *Constitutive Motives in Living Space Organisation*, *Facta Universitatis: Architecture and Civil Engineering* **16/2**, pp. 189–201.
- Alfirević, Đ., Simonović Alfirević S. (2018b). 'Socialist Apartment' in Yugoslavia: Paradigm or Tendency?, *Spatium* **40**, pp. 8–17.
- Bajlon, M. (1979). *Stanovanje - Tema 1: Organizacija stana*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Bajlon, M. (1975). *Stan u Beogradu*, u: Marušić, D. (ur.) *Arhitektura urbanizam* **74-77**, str. 23–42.
- Bajlon, M. (1972). *Neka pitanja sa upotrebom vrednosti stana*, *Izgradnja, specijalno izdanje, Stan i stanovanje*, str. 27–38.
- Cromley, E. (2004). *Domestic Space Transformed, 1850–2000*, in: Ballantyne, A. (ed.) *Architectures Modernism and After*, Blackwell Publishing, pp. 163–201.
- Čanak, M. (1976). *Funkcionalna koncepcija i upotrebna vrednost stana*, Beograd, Institut za ispitivanje materijala, Centar za stanovanje.
- Čanak, M. (2013). *Otvoren ili zatvoren stan*, *Arhitektura i urbanizam* **38**, str. 66–77.
- Edney, J. (1974). *Human territoriality*, *Psychological Bulletin* **81/12**, pp. 959–975.
- Efran, M., Cheyne, J. (1973). *Shared space: The co-operative control of spatial areas by two interacting individuals*, *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement* **5/3**, pp. 201–210.
- Fiese, B. (2006). *Family Routines and Rituals*, New Haven, Yale University Press.
- Gifford, R. (1983). *The experience of personal space: Perception of interpersonal distance*, *Journal of Nonverbal Behavior* **7/3**, pp. 170–178.
- Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*, *Monograph* **2**, Edinburgh, University of Edinburgh, Social sciences research centre.
- Gür, Ş. Ö. (2013). *How Children Describe Their Houses: Present vs. Ideal*, *Child Indicators Research* **6/3**, pp. 493–525.
- Hall, E. (1966). *The hidden dimension*, Garden City, New York, Anchor Books.
- Kale, S. (2005). *French Salons: High Society and Political Sociability from the Old Regime to the Revolution of 1848*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Knežević, G. (1989). *Višestambene zgrade*, Zagreb, Tehnička knjiga.
- Marušić, D. (1999). *Projektovanje 2: Višeporodično stanovanje*, *Sveska* **6**, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Montgomery, J. (1972). *The Housing Patterns of Older Families*, *The Family Coordinator* **21/1**, pp. 37–46.
- Nasır, E. B., Ögüt, S. T., Gürel, M. (2015). *Changing Uses of the Middle-Class Living Room in Turkey: The Transformation of the Closed-Salon Phenomenon*, *Intercultural Understanding* **5**, pp. 15–19.
- Porteous, D. (1976). *Home: The Territorial Core*, *Geographical Review* **66/4**, pp. 383–390.
- Rechavi, T. (2009). *A room for living: Private and public aspects in the experience of the living room*, *Journal of Environmental Psychology* **29/1**, pp. 133–143.
- Ristić, J. (2009). *Stambena arhitektura elite kao prostor za performans društvenih vrednosti*, *Nauka+Praksa* **12/1**, str. 69–72.
- Seda Dazkir, S. (2013). *The Design, Meaning and Use of the Turkish Salon*, PhD Thesis, Corvallis, Oregon State University.
- Sorokowska, A., Sorokowski, P., Hilpert, Peter. (2017). *Preferred Interpersonal Distances: A Global Comparison*, *Journal of Cross-Cultural Psychology* **48/4**, pp. 577–592.
- Strube, M., Werner, C. (1982). *Interpersonal Distance and Personal Space: A Conceptual and Methodological Note*, *Journal of Nonverbal Behavior* **6/3**, pp. 163–170.